

УДК 343.1: 342.73: 340.130:341.65

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.3.23>

ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ПОМЕРЛОГО УЧАСНИКА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Жмур А.М.,

аспірантка кафедри кримінального процесу

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ORCID: 0009-0003-4288-7877

e-mail: a.m.zhmur@nlu.edu.ua

Жмур А.М. Проблеми захисту прав померлого учасника кримінального провадження в практиці Європейського суду з прав людини.

Обрання тематики дослідження обумовлене прагненням комплексного розкриття ключових аспектів забезпечення як прав жертви кримінального правопорушення, так і особи, стосовно якої здійснюється кримінальне провадження, у разі настання їх смерті саме у світлі актуальних правових позицій Європейського суду з прав людини. З огляду на це? у статті, з одного боку, з'ясується концептуальний зміст процесуального позитивного зобов'язання держави щодо основоположного права особи на життя, визначаються та розкриваються основні критерії ефективного розслідування (йдеться про незалежність, розумну швидкість і оперативність розслідування, його належність і ретельність, а також забезпечення громадського контролю та залучення близьких родичів до розслідування) на прикладах рішень Європейського суду з прав людини, а з іншого – здійснено аналіз основних елементів права на справедливий суд в ракурсі дотримання прав померлого підозрюваного або обвинуваченого, на основі чого сформульовані стандарти, що впливають із підходів Європейського суду з прав людини. Зокрема, до них запропоновано віднести такі: (1) суд над особою, предметом якого є вирішення питання про її винуватість та засудження, суперечить загальній ідеї справедливого судочинства та принципам, що його гарантують; (2) справедливий процес після смерті підозрюваного / обвинуваченого може відбуватися виключно з метою реабілітації такої особи; (3) засудження особи та призначення їй покарання не може пережити померлого підозрюваного або обвинуваченого, оскільки це несумісне із дією презумпції невинуватості; (4) покладення кримінальної відповідальності за дії померлого підозрюваного або обвинуваченого на його спадкоємців також порушуватиме гарантії презумпції невинуватості, що впливають із п. 2 ст. 6 Європейської конвенції з прав людини. Загальнофілософську основу дослідження склали аксіологічний та герменевтичний підходи. Зокрема, перший дозволив здійснити ціннісний аналіз основоположних права людини на життя, а також оцінити вплив смерті підозрюваного або обвинуваченого на реалізацію фундаментального права на справедливий судовий розгляд. Натомість другий дав можливість застосувати поглиблене вивчення та інтерпретацію окремих положень ЄКПЛ та правових текстів рішень ЄСПЛ. При побудові системи стандартів, що ґрунтуються на правових підходах Суду, ми використовували системно-структурний метод, а також метод логічного дослідження та метод правового моделювання.

Ключові слова: права людини, право на життя, право на справедливий суд, процесуальні зобов'язання, ефективне розслідування, Європейський суд з прав людини, закриття кримінального провадження, кримінальне провадження.

Zhmur A.M. Problems of protection of the rights of deceased participants in criminal proceedings in the case law of the European Court of Human Rights.

The topic of the article was chosen due to the intention to comprehensively reveal the key aspects of ensuring both the rights of a victim of a criminal offence and a person subject to criminal proceedings in the event of their death, in the light of the current legal positions of the European Court of Human Rights. With this in mind, the study clarifies, on the one hand, the conceptual content of the state's procedural positive obligation regarding the fundamental right to life, identifies and reveals the main criteria for an effective investigation (namely, independence, reasonable speed and efficiency of the investigation, its adequacy and thoroughness, as well as ensuring public control and involvement of close relatives in the investigation) using the examples of the European Court of Human Rights judgments, and, on the other hand, the author analyses the main elements of the right to a fair trial in terms of observance of the rights of a deceased suspect or accused person, and on this basis

formulates the standards arising from the approaches of the European Court of Human Rights. In particular, it is proposed to define the following: (1) the trial of a deceased person, the subject of which is to decide on his or her guilt and conviction, contradicts the general idea of fair trial and the principles that guarantee it; (2) a fair trial after the death of a suspect/accused can take place solely for the purpose of rehabilitation of such a person; (3) the conviction and sentencing of a person cannot outlive the deceased suspect or accused, as this is incompatible with the presumption of innocence; (4) imposing criminal liability for the actions of a deceased suspect or accused on his or her heirs would also violate the guarantees of the presumption of innocence arising from Art. 2 of Article 6 of the European Convention on Human Rights. The general philosophical basis of the study was formed by the axiological and hermeneutical approaches. In particular, the first made it possible to carry out a value-based analysis of the fundamental human right to life, as well as to assess the impact of the death of a suspect or accused on the exercise of the fundamental right to a fair trial. Instead, the second allowed for an in-depth study and interpretation of certain provisions of the ECHR and the legal texts of the ECtHR judgments. When building a system of standards based on the Court's legal approaches, we used the systemic and structural method, as well as the method of logical research and the method of legal modelling.

Key words: right to life, right to a fair trial, procedural obligations, effective investigation, European Court of Human Rights, closure of criminal proceedings.

Постановка проблеми. Право на життя у національному законодавстві гарантоване на найвищому рівні – в Основному Законі у ст. 27, якою закріплено сутність невід'ємного права людини на життя (що включає як заборону свавільного позбавлення життя, так і зобов'язання держави захистити це життя). Крім того, його парадигмальний зміст розкривається також у низці ключових міжнародних документів, що закріплюють каталог фундаментальних прав і свобод людини. Йдеться, зокрема, про Загальну декларацію прав людини (ст. 3), Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ або Конвенція) (ст. 2), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (ст. 6), Конвенцію про права дитини (ст. 6) тощо.

Конституційний Суд України (далі – КСУ) у своєму рішенні від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99 (справа про смертну кару) підкреслив невід'ємний, невідчужуваний, непорушний характер права людини на життя, що має захищатися державою [1]. У вказаних вище нормах, закріплених на міжнародному рівні, так само підкреслюється обов'язок держави захищати це право від протиправних посягань. Так, у ст. 2 ЄКПЛ безпосередньо вказується на те, що право кожної особи на життя має бути захищене законом. Крім того, виходячи з положень ст. 1 цього документа, держава має гарантувати кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, права та свободи, передбачені в подальшому тексті Конвенції (зокрема, й право на життя). Наведене обумовлює постановку проблематики роботи та її актуальність.

Водночас, обраний автором цієї статті аспект для аналізу демонструє досить новий комплексний погляд на розкриття проблематики забезпечення як прав жертви кримінального правопорушення, так і особи, стосовно якої здійснюється кримінальне провадження, у разі настання їх смерті саме у світлі актуальних правових позицій ЄСПЛ. Наведене і є **метою дослідження** в рамках цієї статті.

Задля досягнення цієї мети мають бути виконані такі **завдання**, як: з'ясування сутнісного змісту процесуального позитивного зобов'язання держави щодо основоположного права особи на життя, визначення та розкриття основних критеріїв ефективного розслідування на прикладах рішень ЄСПЛ, аналіз основних елементів права на справедливий суд в ракурсі дотримання прав померлого підозрюваного / обвинуваченого та формулювання на основі цього стандартів, що впливають із підходів ЄСПЛ.

Загальнофілософську основу дослідження склали аксіологічний та герменевтичний підходи. Зокрема, перший дозволив здійснити ціннісний аналіз основоположних права людини на життя, а також оцінити вплив смерті підозрюваного або обвинуваченого на реалізацію фундаментального права на справедливий судовий розгляд. Натомість другий дав можливість застосувати поглиблене вивчення та інтерпретацію окремих положень ЄКПЛ та правових текстів рішень ЄСПЛ. При побудові системи стандартів, що ґрунтуються на правових підходах Суду, ми використовували системно-структурний метод, а також метод логічного дослідження та метод правового моделювання. Емпіричною основою дослідження стали рішення ЄСПЛ щодо дотримання державою своїх зобов'язань, передбачених ст. 2 та ст. 6 ЄКПЛ.

Стан опрацювання проблематики. Загальні аспекти застосування практики ЄСПЛ, зокрема і в рамках кримінального судочинства, були предметом наукового дослідження у монографічних роботах таких науковців, як, наприклад, В.А. Завгородній [2], І.М. Копотун [3], В.В. Рогальська та І.С. Шаповалова [4] та деяких інших. Крім того, розкриття тематики позитивних зобов'язань

держави (включно із процесуальними позитивними зобов'язаннями щодо проведення ефективного розслідування фактів заподіяння особі смерті) представлено в доробках таких дослідників, як І. Гловюк, О. Дроздов, В. Завтур, О. Дроздова [5], А. Бадида, В. Лемак [6], О.П. Горпинюк [7]. Окремі проблеми, пов'язані із закриттям кримінального провадження щодо померлої особи в контексті практики ЄСПЛ, були висвітлені в роботі О.М. Дроздова, І.В. Басистої та О.В. Дроздової [8].

Вивчення релевантної практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ або Суд), а також узагальнень, викладених у Довіднику із застосування статті 2 ЄКПЛ (Право на життя), підготовленому Дослідницьким і бібліотечним відділом Дирекції юрисконсульта ЄСПЛ, дає підстави резюмувати наявність в держави декількох різновидів зобов'язань щодо забезпечення права особи на життя. Зокрема, по-перше, йдеться про негативний обов'язок агентів держави, що полягає в утриманні від застосування летальної сили, яка може спричинити смерть людини. По-друге, на державу також покладено позитивні зобов'язання (матеріальні та процесуальні), що вимагають від неї вживати певні правові заходи, які мають бути спрямовані на охорону життя кожного [9].

Основні кримінальні процесуальні правовідносини, що виникають у зв'язку з необхідністю розслідування смерті потерпілої особи якраз і є проявом реалізації агентами держави свого позитивного процесуального зобов'язання. Йдеться про обов'язки, пов'язані із проведенням ефективного розслідування фактів смерті людини за підозрілих обставин – при чому, йдеться як про випадки смерті від дій агентів держави, так і про заподіяння смерті внаслідок діянь з боку приватних осіб. Про це, наприклад, зазначається у рішенні ЄСПЛ по справі «Андреєва проти України» (заява № 24385/10) від 29 січня 2019 р. (пункт 27) [10]. І хоча цей різновид позитивного зобов'язання безпосередньо не закріплений у ст. 2 ЄКПЛ, однак за умови системного тлумачення її змісту з огляду на приписи ст. 1 Конвенції, реальна охорона життя особи була б неможлива без регламентації та практичного застосування правових механізмів, за допомогою яких встановлюються та притягаються до відповідальності особи, винуваті в заподіянні смерті людини.

З огляду на вищевикладене постає логічне питання про те, яким критеріям або стандартам має відповідати розслідування, що проводиться представниками держави, для того щоб вважатися ефективним. У світлі цього відмітимо, що вітчизняний законодавець також оперує поняттями «ефективне досудове розслідування», «ефективне дізнання», «ефективне кримінальне провадження», «неефективне досудове розслідування» у деяких нормах (наприклад, ст.ст. 34, 36, 38, 39-1 КПК тощо), проте не формулюючи легальної дефініції жодної з вказаних категорій. Водночас, з огляду на те, що поняття «ефективне розслідування» має автономне значення в практиці ЄСПЛ, для його розуміння доцільним є використання тих критеріїв, що були сформульовані Судом у його попередніх рішеннях.

Зокрема, у згаданому вище рішенні «Андреєва проти України», так само як в одному з останніх ключових рішень з цього питання, що було ухвалене ЄСПЛ у складі Великої Палати «Мустафа Тунч і Фечіре Тунч проти Туреччини» (заява № 24014/05) від 14 квітня 2015 р., Суд визначив такі критерії ефективності розслідування, як: (1) незалежність; (2) належність і ретельність; (3) оперативність і розумну швидкість; (4) громадський контроль та (5) участь близьких родичів [10; 11]. Спробуємо коротко розкрити зміст кожного з них, зважаючи на висновки, сформульовані як в наведених вище рішеннях, так і в низці інших, що акумульовані в згаданому вище Довіднику.

Основна ідея стандарту незалежності згадується в пункті 42 рішення у справі «Михалкова та інші проти України» (заява № 10919/05) від 13 квітня 2011 р. – йдеться про те, що «...вважається необхідним, щоб особи, які відповідальні за розслідування і здійснюють його, були незалежними від тих, хто причетний до відповідних подій» [12]. Суд зробив важливе зауваження, що цей критерій ефективності розслідування означає не лише необхідність відсутності ієрархічного та інституційного зв'язку, але й незалежність на практиці. Про це, наприклад, йдеться у п. 232 рішення у справі «Армані Да Сільва проти Сполученого Королівства» [13].

На продовження слід відмітити, що у справі «Мустафа Тунч і Фечіре Тунч проти Туреччини» ЄСПЛ навів приклади, коли розслідування не відповідалиме вимозі незалежності – зокрема, якщо слідчі самі були потенційними підозрюваними, близькими колегами осіб, що перебували під слідством, їх керівниками або, навпаки, підлеглими особами. Крім того на відсутність незалежності може вказувати як невчинення певних важливих процесуальних дій, так і надання необґрунтованої переваги певним доказам (наприклад, показанням підозрюваного) тощо (пункт 222). Водночас Суд підкреслив, що важливе значення має не абсолютна незалежність слідчого, а його достатня незалежність від осіб та структур, чия відповідальність може бути встановлена (пункт 223). ЄСПЛ також наголосив на тому, що виникнення сумнівів щодо незалежності та неупередженості розслідування зобов'язує Суд встановити, чи оспорювана обставина зашкодила, і наскільки, ефективності розслідування і його здатності пролити світло на обставини смерті і покарати наявних відповідальних осіб (пункт 224) [11].

У світлі зазначеного доречним буде згадати рішення КСУ від 24 квітня 2018 р. (справа № 1-22/2018 (762/17)) у справі, що стосувалася перевірки відповідності Конституції України (конституційності) ч. 6 ст. 216 КПК. У цьому рішенні КСУ, зокрема спираючись на правові висновки, сформульовані в релевантній практиці ЄСПЛ, відмітив, що «...незалежність розслідування ... означає, зокрема, те, що з погляду безстороннього спостерігача не має існувати жодних сумнівів щодо інституційної (ієрархічної) незалежності державного органу (його службових осіб), уповноваженого здійснювати офіційне розслідування таких порушень...» [14].

Щодо належності та ретельності розслідування варто підкреслити, що останнє має бути здатним привести до встановлення фактів та, за можливості, виявлення та покарання винуватих осіб. Вочевидь, йдеться про вжиття всіх доступних розумних заходів, так само як побудову та перевірку всіх можливих за таких обставин версій. Важливо підкреслити, що вимога адекватності розслідування пов'язана не з обов'язком досягнення конкретного результату, а обов'язком застосування доступних державі належних заходів, як-от: показання свідків, проведення судово-медичної експертизи (включно з розтином), об'єктивний аналіз клінічної картини тощо (пункти 173 та 174 рішення «Мустафа Тунч і Фечіре Тунч проти Туреччини») [11].

Наступний стандарт, а саме оперативність і розумна швидкість, вимагає, щоб з одного боку, на початковому етапі розслідування без зайвого зволікання були проведені всі необхідні процесуальні дії, щоб важливі докази не були втрачені через недбалість з боку представників держави. До того ж, з іншого боку, цей стандарт стосується тривалості розслідування та провадження загалом – береться до уваги передусім те, щоб органи державної влади та їх посадові особи не створювали своїми діями перешкоди для проведення розслідування та не були причиною для затягування процесу, до того ж вчасно та належно реагували на зловживання з боку інших учасників провадження.

Велика Палата ЄСПЛ у рішеннях по справі «Мокану та інші проти Румунії» цілком справедливо звертає увагу на те, що суттєвий плин часу може не лише перешкодити проведенню розслідування, але й взагалі зробити неможливим його успішне завершення, незворотно підірвавши можливості для цього. До того ж у вказаній справі через суттєве затягування строків (по деяких заявниках взагалі йшлося про розслідування упродовж 23 та 19 років, упродовж яких мали місце тривалі періоди бездіяльності) розслідування в окремих ситуаціях було припинено по суті через строки давності притягнення до кримінальної відповідальності. З огляду на це Суд повторив, що «процедурні зобов'язання, які випливають зі змісту статей 2 та 3 Конвенції, навряд чи можна вважати дотриманими, якщо розслідування припиняється, як у цій справі, через сплив строків давності притягнення до кримінальної відповідальності внаслідок бездіяльності властей» [15].

Стосовно інших стандартів – а саме, забезпечення громадського контролю та участі близьких родичів у розслідуванні, – коротко відзначимо, що ці вимоги не є абсолютними і можуть суттєво видозмінюватися залежно від обставин конкретної справи. Разом з тим, ключове, що здійснення правосуддя має бути «видимим» для суспільства, а потерпілий або близькі родичі мають бути в курсі всіх основних етапів розслідування та його результатів, включно з можливістю їх оскарження.

Водночас, ЄСПЛ у сформульованих ним висновках допускає, що провадження по справі, зокрема і апеляційний розгляд, так само як і судові рішення, можуть за певних обставин бути закритими для громадськості, оскільки інакше могла б бути завдана шкода приватним інтересам окремих осіб. Важливу роль може відігравати те, що заявники змогли отримати повний доступ до матеріалів провадження, а отже ризик приховання від них будь-якої важливої інформації був мінімальним; до того ж за відповідних обставин заявники можуть мати можливість самостійно оприлюднити відповідні судові рішення. З огляду на вказані умовиводи ЄСПЛ, зокрема у справі «Ramsahai та інші проти Нідерландів», що розглядалася Великою Палатою констатував відсутність порушення процесуального зобов'язання за ст. 2 ЄКПЛ саме стосовно дотримання вимоги публічності та залучення потерпілих [16].

На продовження відмітимо, що в низці своїх рішень ЄСПЛ так само торкається питань, опосередковано пов'язаних із роллю тих кримінальних процесуальних правовідносин, що спрямовані на забезпечення прав і законних інтересів померлого підозрюваного або обвинуваченого.

Зокрема, питання співвідношення принципу презумпції невинуватості із можливістю закриття кримінального провадження досить детально проаналізовано у рішенні по справі «Габчук проти України» від 21 вересня 2006 р., в якому ЄСПЛ зробив висновок щодо порушення презумпції невинуватості як однієї із гарантій права на справедливий суд, що закріплена у п. 2 ст. 6 ЄКПЛ. До такого умовиводу Суд дійшов через винесення постанов про закриття кримінальної справи щодо заявниці, які були сформульовані в такий спосіб, що не залишалось сумнівів у винуватості особи. Водночас сама заявниця заперечувала свою винуватість в інкримінованій їй халатності, а відповідні постанови були винесені слідчим і судом на підставі закінчення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності [17]. У ситуації із закриттям кримінального провадження за п. 5

ч. 1 ст. 284 КПК (який так само вважається nereабілітуючим), додатково також треба враховувати, що сама особа через смерть об'єктивно позбавлена можливості відстоювати свої інтереси і свою невинуватість, а отже висновки в рішенні прокурора або суду мають бути суто про констатацію наявності підстави для закриття (тобто про підтвердження факту смерті підозрюваного або обвинуваченого) і відсутність заперечень з боку близьких родичів і членів сім'ї, а не про винуватість особи чи про правильність кваліфікації її дій.

У ще в дній справі «Магнітський та інші проти росії» від 27 серпня 2019 р. ЄСПЛ також звернувся до проблем, пов'язаних із продовженням процесу після смерті обвинуваченого. Так, у п. 281 зазначеного рішення Суд резюмував, що суд над мертвою особою неминує суперечити принципам статті 6 ЄКПЛ, що, зокрема, пов'язані із правом особи бути присутньою на слуханні проти неї самої, а також об'єкту та меті статті 6 Конвенції, принципам добросовісності та ефективності, притаманним цій статті. Як відмітив ЄСПЛ, провадження над мертвим за своєю природою є несумісним з принципом рівності сторін і всіма гарантіями справедливого судового розгляду. Також ЄСПЛ зауважив про неможливість покарання особи, яка померла – до того ж, на думку Суду, будь-яке покарання, призначене мертвій людині, порушуватиме її гідність. Водночас ЄСПЛ допускає існування потреби в судовому розгляді справи навіть щодо померлого обвинуваченого – однак у випадку реабілітаційного провадження виключно з метою виправлення неправомірного засудження або притягнення до відповідальності (п. 282) [18].

У наведеній та низці інших справ, наприклад, «G.I.E.M. S.R.L. та інші проти Італії» [ВП] від 28 червня 2018 р. [19] та «Varvara проти Італії» від 29 жовтня 2013 р. [20] також підкреслив, що «основоположним правилом кримінального права є те, що кримінальна відповідальність не переживе особу, яка вчинила злочинне діяння». У вказані вище справі «Varvara проти Італії» ЄСПЛ додатково наголосив на тому, що це правило вимагається презумпцією невинуватості, закріпленою у п. 2 ст. 6 ЄКПЛ, а також принципом, згідно яким «успадкування вини померлих несумісне зі стандартами кримінального правосуддя в суспільстві, що керується верховенством права» (п. 65) [20].

Висновки. Проаналізована практика ЄСПЛ у контексті порушених питань дозволяє зробити такі висновки. Поведінка професійних учасників, що становить фактичний зміст кримінальних процесуальних відносин, спрямованих на забезпечення прав і законних інтересів потерпілого, смерть якого настала внаслідок злочину, має відповідати таким мінімальним стандартам, як незалежність розслідування, його оперативність і розумна швидкість, ретельність та належність, а також забезпечення громадського контролю та доступу близьких родичів до провадження. Саме це здатне забезпечити досягнення мети як безпосередньо кримінальних процесуальних правовідносин, так і загалом кримінального провадження. Водночас, на підставі вищевикладених правових висновків, сформульованих у дотичній практиці ЄСПЛ, як висновок можемо визначити низку стандартів, які пов'язані із рухом кримінального провадження після смерті підозрюваного або обвинуваченого: 1) суд над особою, предметом якого є вирішення питання про її винуватість та засудження, суперечить загальній ідеї справедливого судочинства та принципам, що його гарантують; 2) справедливий процес після смерті підозрюваного / обвинуваченого може відбуватися виключно з метою реабілітації такої особи; 3) засудження особи та призначення їй покарання не може пережити померлого підозрюваного або обвинуваченого, оскільки це несумісне із дією презумпції невинуватості; 4) покладення кримінальної відповідальності за дії померлого підозрюваного або обвинуваченого на його спадкоємців також порушуватиме гарантії презумпції невинуватості, що випливають із п. 2 ст. 6 ЄКПЛ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рішення КСУ від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99 справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99#Text>.
2. Завгородній В.А. Вплив практики Європейського суду з прав людини на юридичну діяльність в Україні: теоретичний, методологічний і прикладний аспекти: монограф. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 536 с. URL: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/6685/129.pdf>.
3. Копотун І.М. Рішення Європейського суду з прав людини. Захист прав людини в кримінальному судочинстві (2022-2024). Київ: Центр учбової літератури. 2024. 328 с.
4. Шаповалова І. С., Рогальська В. В. Застосування практики Європейського суду з прав людини слідчим суддею місцевого загального суду під час здійснення судового контролю: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 274 с. URL: <http://library.megu.edu.ua:8180/jspui/bitstream/123456789/2684/192.pdf>.

5. Гловюк І., Дроздов О., Завтур В., Дроздова О. До розробки концепту позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини у кримінальному провадженні (на прикладі статті 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод). *Право України*. 2022. № 1. С. 156–189.
6. Бадида А. Лемак В. Позитивні зобов'язання держави в контексті розуміння прав людини. *Публічне право*. 2017. №2 (26). С. 245–253.
7. Горпинюк О.П. Зобов'язання держави щодо охорони права на життя та заборони катувань у кримінальному праві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 206–210. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/2893>.
8. Дроздов О.М., Басиста І.В., Дроздова О.В. Закриття кримінального провадження апеляційним судом у випадку смерті обвинуваченого щодо якого ухвалено виправдувальний вирок через недоведеність в його діянні складу кримінального правопорушення. *Правова позиція*. 2023. № 2 (39). С. 74–80.
9. Довідник із застосування ст. 2 Європейської Конвенції з прав людини (Право на життя). URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_2_UKR.pdf.
10. Рішення ЄСПЛ у справі «Андрєєва проти України» (заява №.24385/10) від 29 січня 2019 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d04#Text.
11. Рішення ЄСПЛ у справі «Мустафа Тунч і Фечіре Тунч проти Туреччини» (заява «24014/05) від 14 квітня 2015 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-154007>.
12. Рішення ЄСПЛ у справі «Михалкова та інші проти України» (заява № 10919/05) від 13 квітня 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_676#Text.
13. Рішення ЄСПЛ у справі «Armani Da Silva проти Сполученого Королівства» [ВП], (заява № 5878/08) від 30 березня 2016 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng/#%7B%22item-id%22:%5B%22001-161975%22%5D%7D>.
14. Рішення КСУ у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 216 Кримінального процесуального кодексу України від 24 квітня 2018 р. (справа № 1-22/2018 (762/17)). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-18#Text>.
15. Рішення ЄСПЛ у справі «Mocanu та інші проти Румунії [ВП]» (заяви 10865/09 і 2 інші, CEDH 2014), (витяги). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-153732>.
16. Рішення ЄСПЛ у справі «Ramsahai та інші проти Нідерландів [ВП]» (заява № 52391/99, CEDH 2007-II) від 15 травня 2007 р. Витяг з Інформаційного бюлетня практики Суду № 97 за травень 2007. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-119565>.
17. Рішення ЄСПЛ у справі «Грабчук проти України» (заява №8599/02) від 21 вересня 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_118#Text.
18. Рішення ЄСПЛ у справі «Магнітський та інші проти росії» (заяви № 32631/09 та №53799/12) від 27 серпня 2019 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-195527>.
19. Рішення ЄСПЛ у справі «G.I.E.M. S.R.L. та інші проти Італії» [ВП] (заява № 1828/06 та 2 інших) від 28 червня 2018 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-184525>.
20. Рішення ЄСПЛ у справі «Varvara проти Італії» (заява №17475/09) від 29 жовтня 2013 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-128094>.